

Ιστορία της Τέχνης

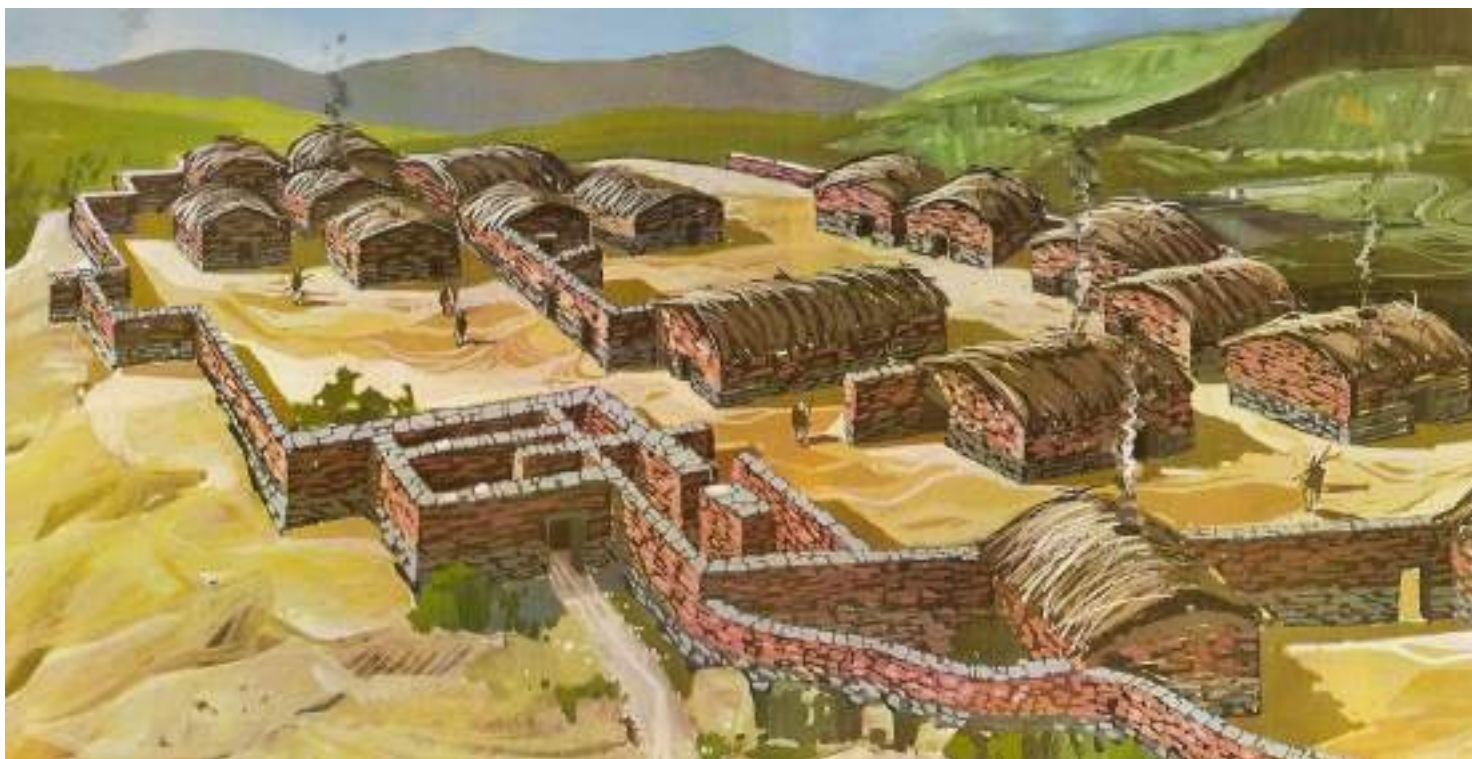
*Μάθημα 2^ο: Η τέχνη της Νεολιθικής
Εποχής στην Ελλάδα, την Ευρώπη
και τη Μέση Ανατολή*

Η Νεολιθική Εποχή αποτελεί, κατά τους περισσότερους αρχαιολόγους και ιστορικούς, το καθοριστικότερο στάδιο στην εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Ονομάστηκε έτσι για να διακρίνεται από την Παλαιολιθική Εποχή εφόσον στην τελευταία η πέτρα λαξεύεται (κόβεται σε κομμάτια για να γίνει εργαλείο), ενώ στην πρώτη λειαίνεται (για να δημιουργηθούν τελειοποιημένα όπλα και εργαλεία). Από αυτή την περίοδο ξεκινά ένας νέο τρόπος ζωής που θα παραμείνει κατά βάση ο ίδιος ως σήμερα, παρότι με την εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης (19ος-20ος αι.) τροποποιήθηκαν αισθητά οι συνθήκες διαβίωσης σε μεγάλο μέρος του κόσμου.

Ειδώλιο γυναικείας μορφής από καστανό πηλό. Πρόκειται για το αρχαιότερο ειδώλιο της νεολιθικής Ελλάδας (Νέα Νικομήδεια Ημαθίας, Αρχαιότερη Νεολιθική 6500-6.000 π.Χ.)

Σε αυτή, λοιπόν, την εποχή ο άνθρωπος προσπάθησε συστηματικά να εξημερώσει τον άγριο κόσμο του μεταβάλλοντας τη συμπεριφορά του, τις συνήθειες και τις σχέσεις του με κομβικό σημείο το πέρασμα από το στάδιο κυνηγιού-τροφοσυλλογής που χαρακτήριζε την Παλαιολιθική και Μεσολιθική, στο παραγωγικό στάδιο της Νεολιθικής. Εγκατέλειψε, λοιπόν, η νομαδική ζωή και άρχισε να δημιουργεί μόνιμους οικισμούς (12.000-8.000 π.Χ. και εξής). Έμαθε να παράγει μόνος του την τροφή του με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την οργανωμένη αλιεία (9.000-8.000 π.Χ.). Τελειοποίησε τα εργαλεία και όπλα που κατασκεύαζε. Εφηύρε την κεραμική (7.000 π.Χ.) για την αποθήκευση των προϊόντων που παρήγαγε. Τέλος, ιεράρχησε την κοινωνία του και καταμέρισε την εργασία του με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν οι πρώτες οργανωμένες κοινωνίες, οι πρώτοι «πολιτισμοί».

Αναπαράσταση της Ακρόπολης του Σέσκλου στη Μαγνησία, μιας από τις πρώτες οργανωμένες κοινότητες στην Ευρώπη (περ.5500 π.Χ.)

Η – πλήρως διαμορφωμένη σε όλα τα επίπεδα – Νεολιθική εποχή στον αιγαιακό χώρο και στην υπόλοιπη Ευρώπη καλύπτει σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα το χρονικό διάστημα μεταξύ 7000 π.Χ. περίπου και 3200 π.Χ. Αντίστοιχα η χρονολόγηση για τη Μέση Ανατολή πηγαίνει περίπου μια χιλιετία πιο πίσω, αφού εκεί βρέθηκαν τα αρχαιότερα δείγματα εξημέρωσης ζώων και μόνιμης κατοίκησης, κοινωνικής ιεραρχίας και καταμερισμού εργασίας.

Νεολιθική κεραμική από το Σπήλαιο Φράγγθι Ερμιονίδος, έναν χώρο εγκατάστασης που παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση από την Ύστερη Παλαιολιθική εποχή ως τη Νεολιθική.

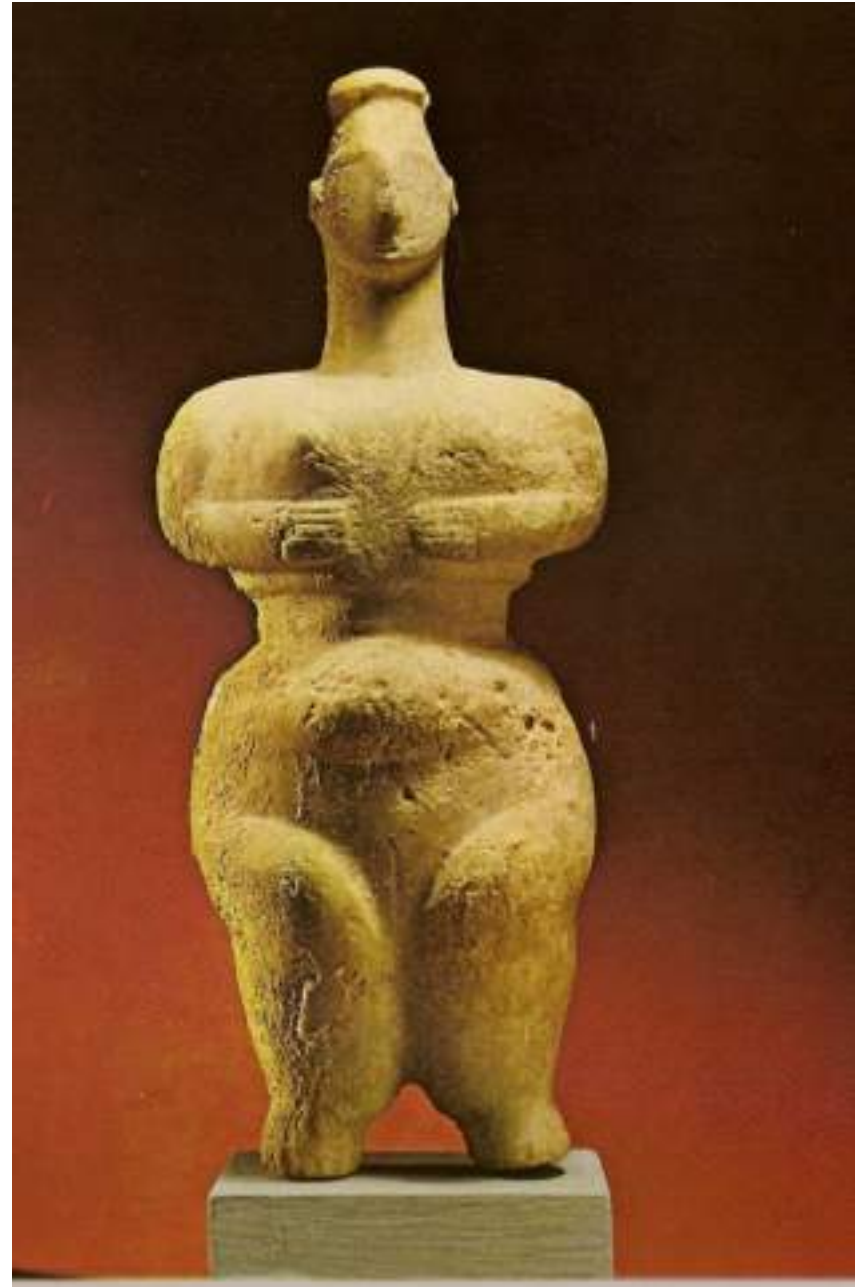
Οι πρώτες νεολιθικές κοινότητες ζουν σε πυκνά δομημένους οικισμούς και αριθμούν 50-300 άτομα. Κατά την Προκεραμική, την Αρχαιότερη και τη Μέση Νεολιθική, βασική μονάδα της κοινωνίας είναι το γένος ή η διευρυμένη οικογένεια που περιλαμβάνει τους γονείς, τα παιδιά, τους παππούδες και τους άλλους κοντινούς συγγενείς. Τα μέλη της ζουν σε ένα ή σε περισσότερα γειτονικά σπίτια, τα οποία αποτελούν νοικοκυριά που μοιράζονται εστίες και φούρνους που βρίσκονται σε κοινόχρηστους χώρους, ανάμεσα στα σπίτια τους. Τα νοικοκυριά αυτά ασκούν τη μικτή γεωργοκτηνοτροφική οικονομία. Ο τρόπος παραγωγής είναι συλλογικός και δεν αφήνει περιθώρια για οικονομική διαφοροποίηση και κατ' επέκταση κοινωνική ιεράρχηση.

Ο νεολιθικός λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού στην Καστοριά όπως έχει αποκατασταθεί σήμερα από τους αρχαιολόγους

Οι κοινωνικοί ρόλοι σε κάθε κοινότητα καθορίζονται με βάση το φύλο, την ηλικία, τη συγγένεια και τη συμμετοχή στις συλλογικές παραγωγικές διαδικασίες. Μέσα από τη γεωργοκτηνοτροφική οικονομία αναδεικνύονται και οι ρόλοι των δύο φύλων. Κρίνοντας από τα πολυάριθμα γυναικεία ειδώλια, ο ρόλος της γυναίκας στη νεολιθική κοινωνία φαίνεται να υπερτονίζεται, τουλάχιστον σε επίπεδο συμβολισμού. Τα υπάρχοντα στοιχεία δεν επιτρέπουν όμως ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με το κατά πόσον η νεολιθική κοινωνία ήταν μητριαρχική ή πατριαρχική.

Μαρμάρινο ειδώλιο από τη Σπάρτη. Αν και υπάρχουν παρόμοια πήλινα ειδώλια από την υπόλοιπη Ελλάδα, το συγκεκριμένο είναι αξιοπρόσεκτο λόγω της δεξιοτεχνίας του καλλιτέχνη να αποδώσει στη σκληρή πέτρα λεπτομέρειες που επιτυγχάνονταν με τον πηλό, αλλά και να αποτυπώσει τη σύγχρονη αντίληψη για το γυναικείο παράστημα. Χρονολογείται περί το 6.000 π.Χ

Στην οικονομία σημειώνεται εξειδίκευση στην παραγωγή π.χ. κεραμικής και κοσμημάτων σπονδύλου (Διμήνι), ενώ παράλληλα διευρύνονται οι πολιτιστικές και εμπορικές ανταλλαγές. Τα παραπάνω σηματοδοτούν αλλαγές στη συγκρότηση της κοινότητας, κύτταρο της οποίας είναι πλέον η πυρηνική οικογένεια. Τα πρώτα δείγματα εξειδίκευσης στην παραγωγή, η ανάπτυξη του εμπορίου και οι ανταλλαγές έχουν σαφείς επιπτώσεις στη συλλογικότητα της εργασίας και την αμοιβαιότητα των κοινωνικών σχέσεων που χαρακτήριζαν τις προηγούμενες περιόδους.

Αναπαράσταση της Ακρόπολης του Διμηνίου στη Μαγνησία περί το 4500 π.Χ. Τις φάσεις οικιστικής ανάπτυξης υποδηλώνουν οι έξι καμπυλόγραμμοι περίβολοι, που όμως δε σώζονται σε όλο τους το μήκος. Διατάσσονται περικεντρικά και διακόπτονται σε τέσσερα σημεία από περάσματα που οδηγούν στο εσωτερικό του οικισμού. Με τον τρόπο αυτό η οικιστική δραστηριότητα αναπτύσσεται σε πέντε περιοχές.

Τα πολιτιστικά επιτεύγματα της νεολιθικής γεωργοκτηνοτροφικής κοινωνίας αποτυπώνονται στα υλικά κατάλοιπα που μας κληροδότησε και αποκαλύπτονται από τις αρχαιολογικές ανασκαφές.

Αρχιτεκτονική, ταφές, εργαλεία, κεραμική, ειδωλοπλαστική, κοσμήματα μιλούν, μετά από σιωπή χιλιάδων ετών, με μοναδική ευγλωττία και ζωντάνια για το φυσικό περιβάλλον, την ένταξη σ' αυτό και την οικονομική του αξιοποίηση, για τον τρόπο διάθεσης των αγροτικών προϊόντων, για τη σύνθεση της κοινωνίας και τους κώδικες συμπεριφοράς, για τις διεξόδους της καλλιτεχνικής έκφρασης και, τέλος, για τις επαφές και ανταλλαγές, που αποκαλύπτουν νέους κόσμους, πέρα από τα όρια των μικρών οικισμών.

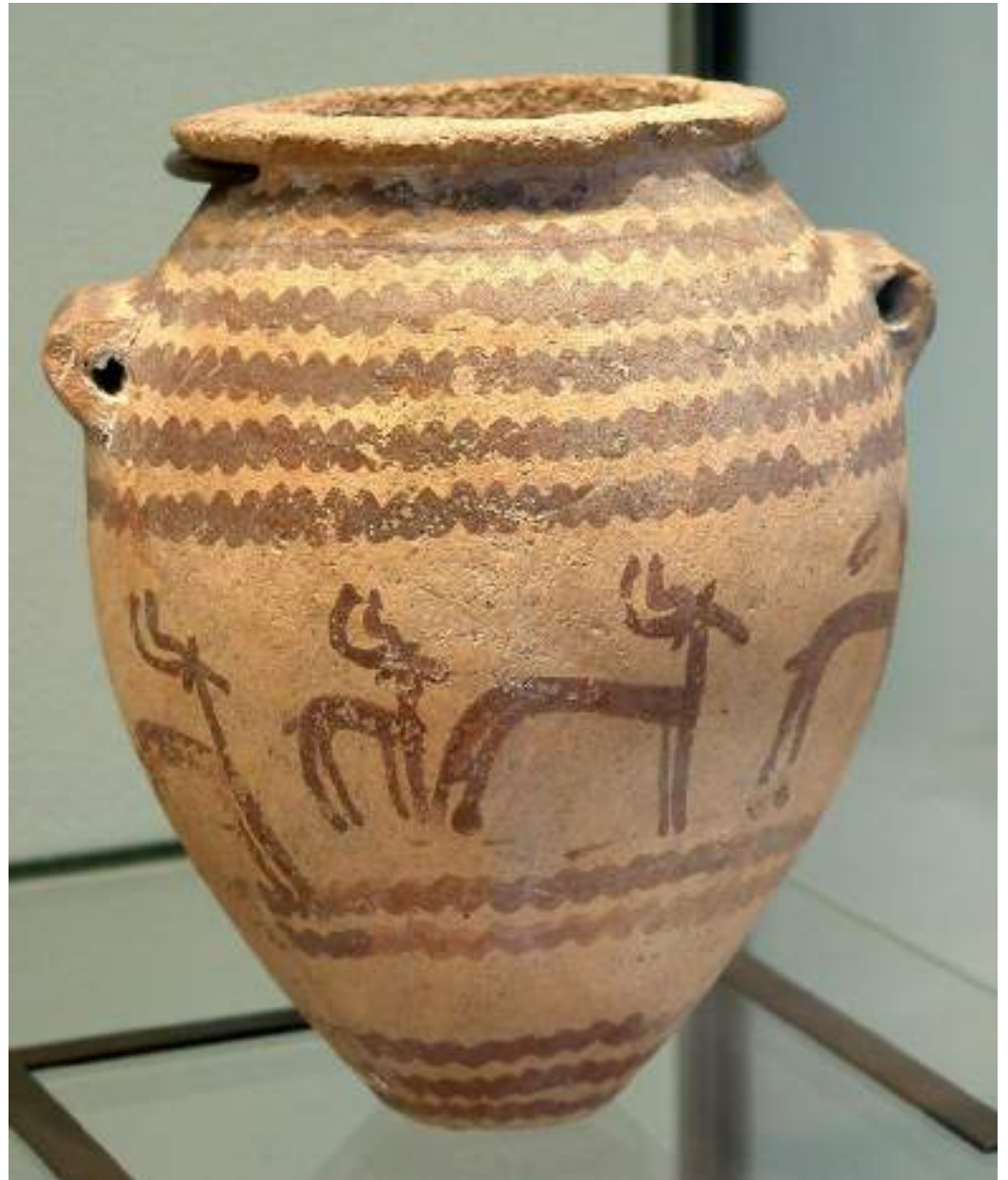

Μαρμάρινο ειδώλιο γυναικείας μορφής. Καθισμένη οκλαδόν και με τα χέρια στο στήθος η μορφή συνεχίζει την παράδοση της καθιστής γυναικείας μορφής, η οποία από την αρχαιότερη νεολιθική εμφανίζεται σε ευρεία παραλλαγή στάσεων που δηλώνουν, πιθανότατα, στάδια αναπαραγωγής (κύηση, τοκετός). Από το Σαγκρί Νάξου. Νεότερη Νεολιθική Εποχή. 5300 - 4500 π.Χ.

Η Κεραμική

Η κεραμική, αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινότητας του νεολιθικού ανθρώπου, γίνεται πεδίο καλλιτεχνικής έκφρασης, που εκπλήσσει με την ποικιλία χρωμάτων και διακοσμητικών ρυθμών και θεμάτων. Η εξαιρετική ποιότητα των νεολιθικών αγγείων οφείλεται στην ανάπτυξη της κεραμικής τεχνογνωσίας και της πυροτεχνολογίας (σύσταση πηλών και γαιωδών χρωμάτων, ψήσιμο). Η υφαντική και η καλαθοπλεκτική ευνοούν επίσης την καλλιτεχνική δημιουργία.

Κλειστό αγγείο με γραπτή παράσταση ζώων σε ζωφόρο στην κοιλιά του αγγείου και επαναλαμβανόμενα μοτίβα στη βάση και το άνω μέρος. Προδυναστική Αίγυπτος, περ. 4.000 π.Χ.

Με τον όρο κεραμική χαρακτηρίζουμε αποκλειστικά τα πήλινα ψημένα αγγεία. Ο εύπλαστος πηλός (υγρό αργιλώδες χώμα) απασχόλησε τον άνθρωπο τουλάχιστον από την Ανώτερη Παλαιολιθική (μάζες άψητου πηλού στο σπήλαιο της Θεόπετρας Θεσσαλίας). Οι προσπάθειές του να σταθεροποιήσει τη μορφή των σκευών που κατασκεύαζε από πηλό συνδέονται με την πυροτεχνολογία (ψήσιμο στη φωτιά), είναι μακροχρόνιες και ευοδώνονται στη διάρκεια της Νεολιθικής εποχής, αρχικά στην Εγγύς Ανατολή (αρχές 7ης χιλιετίας π.Χ.) και στη συνέχεια στην περιοχή του Αιγαίου (τέλη 7ης χιλιετίας π.Χ.).

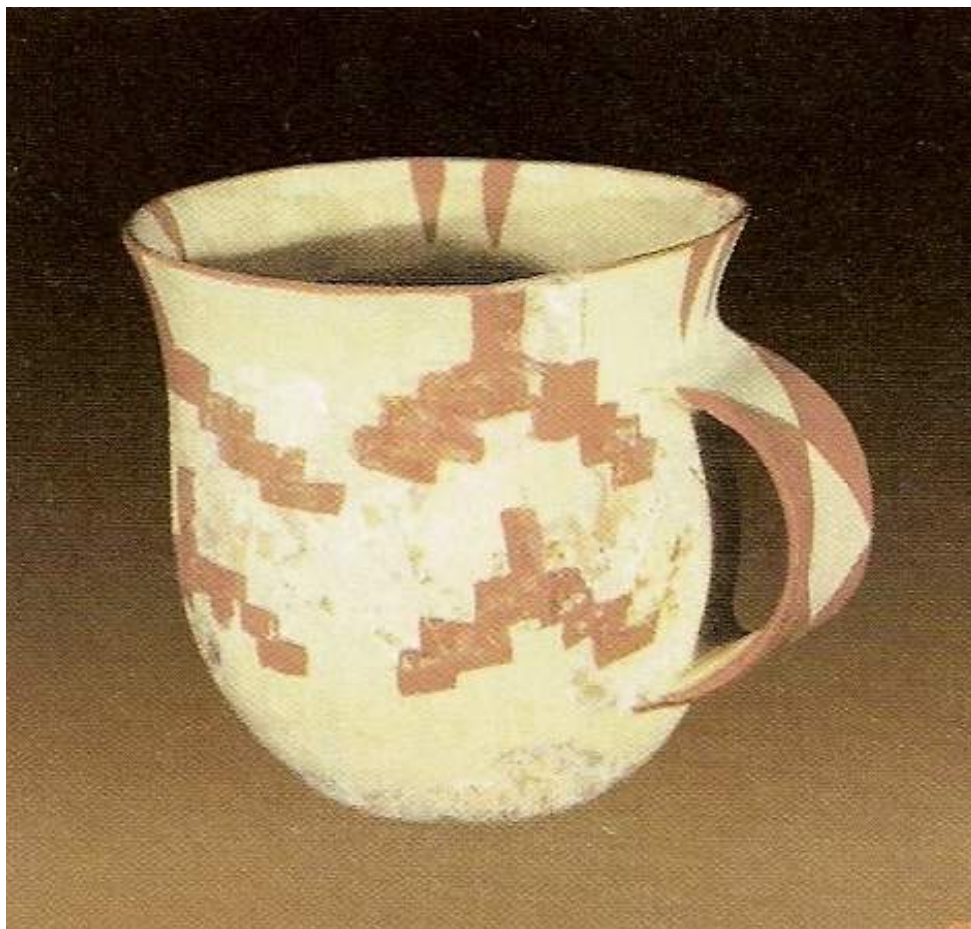
Πάνω: Κλειστό αγγείο με εγγάρακτη διακόσμηση από τη Συρία
(Νεολιθικός πολιτισμός Γιαρμούκ, 6000 π.Χ.)

Αριστερά: Κωνικό αγγείο με γραπτή διακόσμηση στο σύνολο του
σώματος (Νεολιθικό Ιράν, 4000 π.Χ.)

Από την Αρχαιότερη Νεολιθική (6500-5800 π.Χ.) εμφανίζονται τα πρώτα θαυμαστά δείγματα κεραμικών χειροποίητων αγγείων, μονόχρωμων ή στιλβωμένων, με εγχάρακτη, εμπίεστη αλλά και γραπτή διακόσμηση. Τα καλύτερα δείγματα γραπτής διακόσμησης προέρχονται όμως από τη Μέση Νεολιθική περίοδο. Μεγάλη ποικιλία κεραμικών ρυθμών, μονόχρωμων (γκρίζων, μαύρων) και γραπτών (π.χ. μαύρο χρώμα σε κόκκινη στιλβωμένη επιφάνεια) παρατηρείται ιδιαίτερα στη Θεσσαλία κατά τη Νεότερη Νεολιθική. Η κεραμική παραγωγή της Τελικής Νεολιθικής αποπνέει την τεχνολογία που κληροδοτήθηκε από τις προηγούμενες περιόδους.

**Σφαιρικό αγγείο με γραπτή πολύχρωμη διακόσμηση.
Αριστούργημα κεραμικής από το Διμήνι Θεσσαλίας
Νεότερη Νεολιθική Ι (περ. 5300-4800 π.Χ.).**

Κύπελλο από ερυθρό πηλό με βαθμιδωτά διακοσμητικά θέματα από ερυθρό πηλό στη στιλβωμένη εξωτερική επιφάνεια. Προέρχεται από τη Τζανή Μαγούλα Θεσσαλίας. Μέση Νεολιθική (5800-5300 π.Χ.)

Η κεραμική τέχνη είναι πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία που προϋποθέτει γνώσεις σε όλα της τα στάδια: επιλογή κατάλληλου πηλού, καθαρισμός (με το χέρι ή με κόσκινο) και ζύμωμα του πηλού με ή χωρίς προσμίξεις, πλάσιμο του αγγείου, στέγνωμα, επεξεργασία-διακόσμηση της επιφάνειας και ψήσιμο σε θερμοκρασία μέχρι 850-900ο C. Παράγεται σε τοπικό επίπεδο, όπως δείχνει το εργαστήριο κεραμικής στο Σέσκλο και ο κεραμικός κλίβανος στο Διμήνι του Βόλου. Χρησιμοποιείται για την προετοιμασία (μαγειρικά σκεύη), την κατανάλωση (πίατα-φιάλες, κουτάλια, κύπελλα) και την αποθήκευση (πιθάρια) της τροφής. Από τη Μέση Νεολιθική μερικά είδη γραπτής κεραμικής απαντούν σε μερικά μόνο νοικοκυριά (π.χ. Σέσκλο) ή αποτελούν ανταλλάξιμα προϊόντα.

Η κεραμική αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινής ζωής του νεολιθικού ανθρώπου. Είναι εύθραυστη, γι' αυτό και η διάρκεια χρήσης της είναι περιορισμένη. Σπάει σε μικρά κομμάτια (όστρακα) που δεν ξαναχρησιμοποιούνται, για τούτο και αντιπροσωπεύει αποκλειστικά και μόνο τη χρονική περίοδο που κατασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε. Αποτελεί σε κάθε ανασκαφή την πολυπληθέστερη κατηγορία ευρημάτων και είναι ο πλέον αξιόπιστος εκπρόσωπος της εποχής του στα χέρια των αρχαιολόγων. Είναι το πολιτιστικό στοιχείο στο οποίο αντανακλώνται οι οικονομικές, κοινωνικές και πνευματικές παράμετροι των κοινωνιών που το δημιούργησαν.

Κλειστό αγγείο με εγχάρακτη διακόσμηση από το Διμήνι. Νεώτερη Νεολιθική (περ. 5300-4500 π.Χ.)

Στη νότια Ελλάδα, και κυρίως στην Πελοπόννησο, επικρατεί μια νέα, ιδιόμορφη κεραμική κατηγορία, η λεγόμενη πρωτοβερνικωτή (Urfirnis). Τα αγγεία της κατηγορίας αυτής καλύπτονται γενικά ή μερικά με μια ιδιαίτερη βαφή, η οποία μετά το ψήσιμο του αγγείου γίνεται καστανέρυθρη έως μελανή και αποκτά μια ξεχωριστή λάμψη. Με τη βαφή αυτή γράφονται επίσης και γραμμικά-γεωμετρικά σχέδια στην επιφάνεια των αγγείων (γραπτά Urfirnis). Παραλλαγή των γραπτών πρωτοβερνικωτών αγγείων είναι η μελανή γραπτή διακόσμηση στην ερυθρωπή επιφάνεια του αγγείου, που εντοπίζεται στη Φωκίδα και τη Βοιωτία.

Λέρνα. Κλειστό αγγείο με γραπτή διακόσμηση Urfirnis. Μέση Νεολιθική (περ. 5800-5300 π.Χ.).

Λέρνα. Αγγείο με γραπτή διακόσμηση Urfirnis. Μέση Νεολιθική (περ. 5800-5300 π.Χ.).

Στις αρχές της Νεότερης Νεολιθικής απαντά επίσης η μαύρη γραπτή διακόσμηση πάνω στην ερυθρή επιφάνεια του αγγείου, η πολύχρωμη και η αμαυρόχρωμη κεραμική (matt painted), που είναι ευρύτατα διαδεδομένη σε ολόκληρο τον αιγαιακό χώρο.

Πάνω: Κλειστό αγγείο διακοσμημένο με γραπτή διακόσμηση στο σώμα. Προέρχεται από το Ιράκ της νεότερης Νεολιθικής Εποχής (περ.4500 π.Χ.) **Κάτω:** Γραπτό αγγείο της Νεότερης Νεολιθικής Εποχής σε αμαυρόχρωμη τεχνική από τη Θεσσαλία (5300-4500 π.Χ.). Παρατηρεί κανείς τις τεχνοτροπικές διαφορές μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών της ίδιας εποχής. Αυτές οι διαφορές (ή αντίστοιχα οι ομοιότητες) βοηθούν τους αρχαιολόγους και ιστορικούς της τέχνης να εντοπίσουν τις επιδράσεις και τις καινοτομίες στους πολιτισμούς της κάθε εποχής.

Ανάλογες είναι οι εξελίξεις στην κεραμική της ανατολικής Ευρώπης, τα σχήματα και τα σχέδια της οποίας συχνά ομοιάζουν αρκετά με εκείνα της θεσσαλικής πεδιάδας, συνήθως κατόπιν επίδρασης του αρχαιότερου θεσσαλικού πολιτισμού του Σέσκλου.

Πάνω: Γραπτή φιάλη από τον πολιτισμό Cucuteni της νεολιθικής Ρουμανίας.

Κάτω: Γραπτή φιάλη με παράσταση ζεύγους στο κέντρο κάτι που ίσως υποδηλώνει τελετουργική χρήση του σκεύους. Πολιτισμός Gumelnitza της Βουλγαρίας

Η Ειδωλοπλαστική

Η ειδωλοπλαστική αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης του νεολιθικού ανθρώπου. Η απόδοση ανθρώπων, ζώων και αντικειμένων σε πηλό, λίθο, οστό, όστρεο, και σπανιότερα σε ασήμι και χρυσό, δεν αποσκοπούσε στην απλή απεικόνιση πρωταγωνιστικών στοιχείων της νεολιθικής καθημερινότητας.

**Δυο ανδρικά καθήμενα ειδώλια
Αρχαιότερης και Μέσης Νεολιθικής
αντίστοιχα από την Πύρασο
Μαγνησίας (αριστερά) και το Σέσκλο
Μαγνησίας (δεξιά). Όλα τα ανδρικά
ειδώλια της Θεσσαλίας είναι καθήμενα
με τα χέρια στους μηρούς.**

Η ποικιλία των ειδωλίων, ο μεγάλος τους αριθμός, η διαφορετική ποιότητα κατασκευής (προσεκτική ή πρόχειρη) καθώς και η ανεύρεσή τους σε οικισμούς αλλά και σε τάφους υποδηλώνουν ότι πρόκειται για δημιουργήματα με ευρύ κοινωνικό-ιδεολογικό περιεχόμενο και με συμβολικές προεκτάσεις. Τούτο ισχύει για ολόκληρο το Νεολιθικό κόσμο από τη Δυτική Ευρώπη ως την Άπω Ανατολή.

**Γύψινα αγάλματα-
προτομές από το Άιν
Γκαζάλ της νεολιθικής
Ιορδανίας (6000 π.Χ.).
Είναι αξιοσημείωτη η
απόδοση της έντασης του
βλέμματος χάρη στα
μαύρα περιγράμματα.
Είναι χαρακτηριστικό
πως τα περισσότερα από
τα αγλαματίδια τέτοιου
είδους βρέθηκαν με το
κεφάλι χωρισμένο από το
σώμα, (όπως συνέβαινε
και σε σκελετούς
θαμμένων ανθρώπων
στην περιοχή) κάτι που
ίσως να υποδηλώνει έναν
τελετουργικό
αποκεφαλισμό μετά
θάνατον**

Τα ανθρωπόμορφα και τα ζωόμορφα ειδώλια συντροφεύουν τον άνθρωπο στη γέννηση, στην καθημερινότητα (πρακτικές μαγείας για ένα επιθυμητό αποτέλεσμα π.χ. στο κυνήγι, παιχνίδια κτλ.), ακόμη και στο θάνατο.

Αριστερά: Λίθινο ειδώλιο από το Λεπένσκι Βιρ της Σερβίας (6.000 π.Χ.)

Δεξιά: Πήλινο γυναικείο ειδώλιο Μέσης Νεολιθικής από τα Φάρσαλα. Οι αρχαιολόγοι θεωρούν πως η στάση του σώματος θα πρέπει να υποδηλώνει τη φυσιολογική στάση μιας καθήμενης γυναίκας. Πρόκειται επομένως για φυσιοκρατική απόδοση μιας ανθρώπινης μορφής. Πρόκειται για θαυμάσιο έργο μικροπλαστικής.

Στα ειδώλια οπτικοποιείται η γονιμότητα (ειδώλια εγκύων γυναικών, φαλλοί), η ζωή (γυναίκες σε φάση τοκετού), η μητρότητα, τα ζώα που εκτρέφουν. Όπως είναι κοινή πρακτική ήδη από τα τέλη της Παλαιολιθικής Εποχής (βλ. ειδώλια-Αφροδίτες), η αναπαράσταση των γυναικείων χαρακτηριστικών πιθανότατα αποτελεί έκφραση ελπίδας για γονιμότητα και για την καλή υγεία μητέρας και παιδιού σε μια εποχή που η θνησιμότητα ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτή του σύγχρονου κόσμου.

Αριστερά: Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο σε στάση οκλαδόν από την Ιεράπετρα (περ.4500 π.Χ.).

Δεξιά: Γυναικείο ειδώλιο που βρέθηκε στη Συρία και χρονολογείται περί το 5000 π.Χ. Η γυναίκα με τονισμένα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αναδεικνύεται σε σύμβολο γονιμότητας.

Τα ειδώλια αποτελούν έργα είτε έμπειρων και «επώνυμων» στους νεολιθικούς οικισμούς τεχνιτών (π.χ. αγγειοπλαστών), όπως διαπιστώνεται από τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά είτε είναι προϊόντα αυθόρμητης έκφρασης, πίστης ή αγωνίας του ανώνυμου νεολιθικού ανθρώπου.

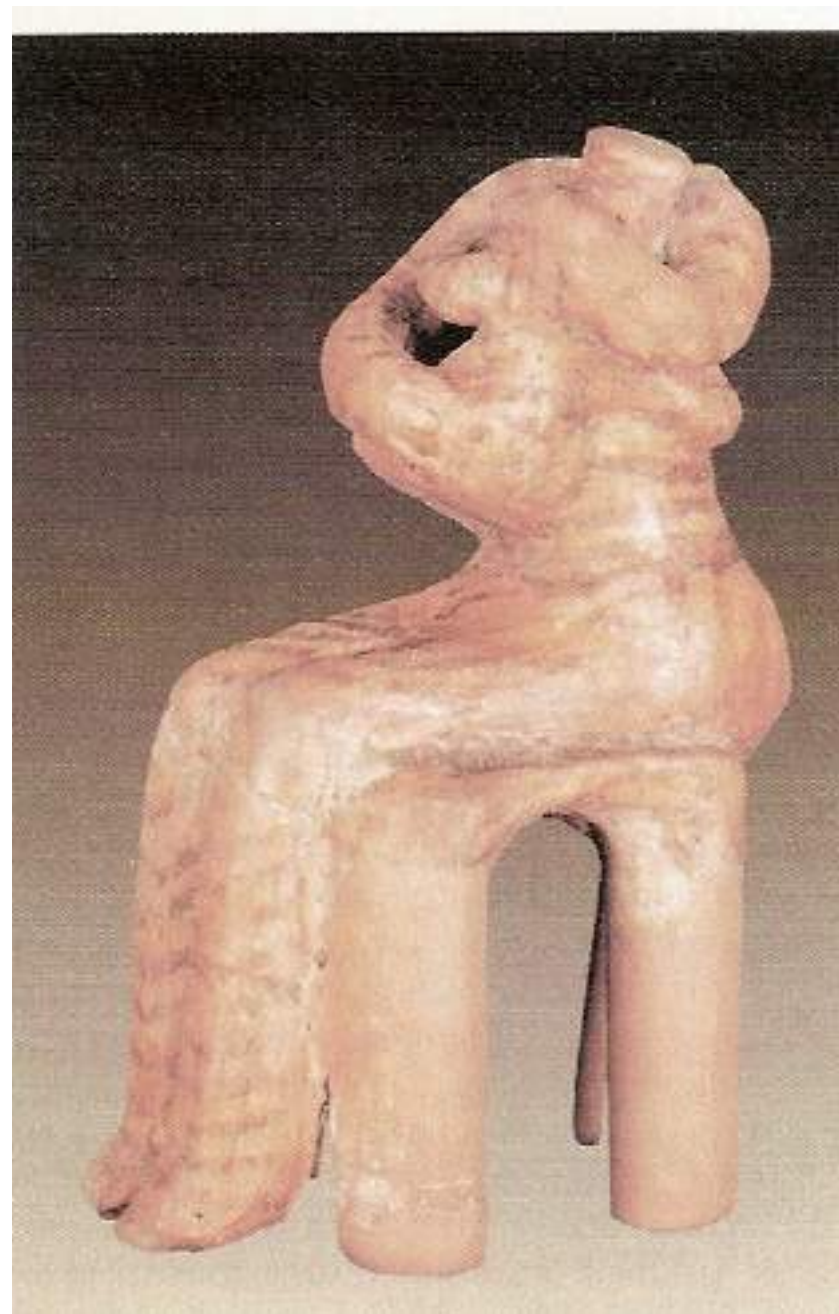
Αριστερά: Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής. Προέρχεται από την ακρόπολη του Τσατάλ Χουγιούκ στη Μικρά Ασία (περ.6.000 π.Χ.)

Δεξιά: Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής, πιθανότατα σε κατάσταση εγκυμοσύνης. Μερικοί υποστηρίζουν πως πρόκειται για απεικόνιση θεότητας. Προέρχεται από το Πάζαρτζικ της Βουλγαρίας (4.500 π.Χ.)

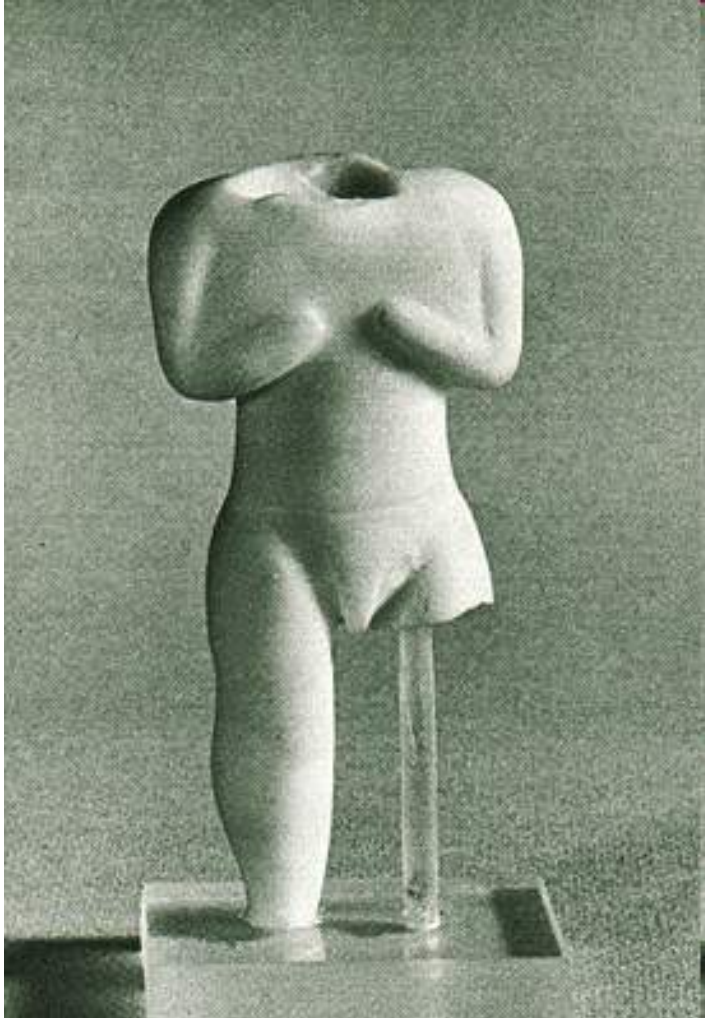

Αναφορικά με τον ελληνικό χώρο, στις πρώιμες φάσεις της Νεολιθικής τα ειδώλια είναι φυσιοκρατικά κατά το δυνατό, ενώ από τη Νεότερη Νεολιθική επικρατεί σχηματοποίηση με αφαιρετική απόδοση των χαρακτηριστικών ανθρώπων και ζώων.

Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής με παιδί στην αγκαλιά. Πρόκειται για σπάνιο εύρημα. Είναι διακοσμημένο με σπείρες και ταινίες μαύρου χρώματος, ενώ η πλαστική του ευαισθησία που ενισχύεται από τα ζωγραφικά στοιχεία το καθιστά ένα από τα λαμπρότερα δείγματα της νεολιθικής τέχνης. Το θέμα της Κουροτρόφου ενδέχεται να υποδηλώνει κάποιο μυθικό πρόσωπο (όπως σε μεταγενέστερες περιόδους) ή απλώς να τονίζει τη σημασία της μητέρας στην κοινωνία της εποχής. Προέρχεται από το Σέσκλο και χρονολογείται στο 4500 π.Χ.

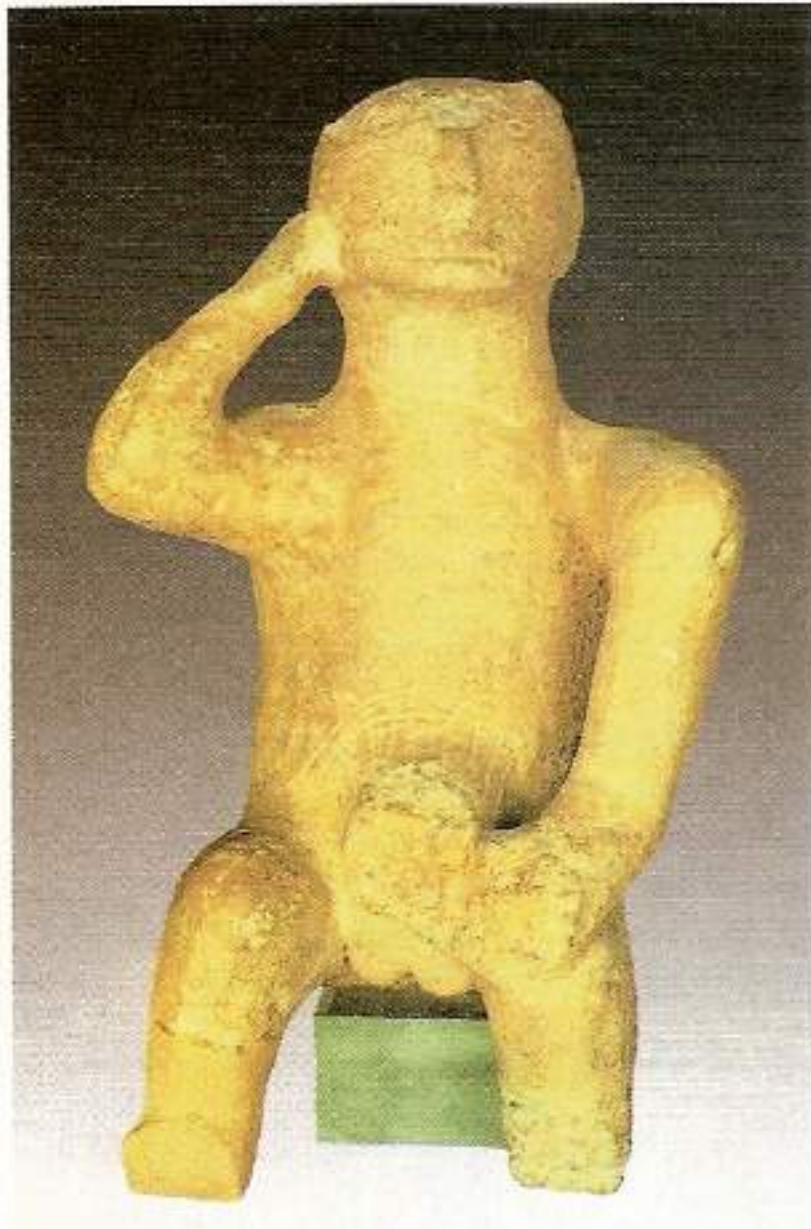
Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια αποτελούν την αριθμητικά μεγαλύτερη και τυπολογικά πλουσιότερη κατηγορία της νεολιθικής πλαστικής. Απαντούν από την αρχή της Νεολιθικής σε πηλό, λίθο και σπανιότερα σε οστό, όστρεο, ασήμι και χρυσό και αποδίδουν γυναικείες και ανδρικές μορφές. Το ύψος τους κυμαίνεται κατά κανόνα από 4 έως 20 εκατοστά.

**Κνωσός.
Μαρμάρινο
ειδώλιο
ανδρικής
μορφής.
Αρχαιότερη
Νεολιθική
(περ. 6500-
5800 π.Χ.).**

**Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο γυναικείας
μορφής από πορτοκαλόχρωμο πηλό. Η
τονισμένη κοιλιά ίσως δηλώνει
εγκυμοσύνη. Προέρχεται από τους
Σιταγρούς της Δράμας (περ.4800 π.Χ.).**

Τα ειδώλια της Αρχαιότερης και της Μέσης Νεολιθικής είναι φυσιοκρατικά, με τονισμένα τα διακριτικά του φύλου. Τα γυναικεία ειδώλια εικάζεται ότι συμβολίζουν τη θεά της γονιμότητας (μητέρα-θεά). Εικονίζονται όρθια, καθιστά, οκλαδόν, πλαγιασμένα, σε φάσεις εγκυμοσύνης, τοκετού ή μητρικής στοργής. Σε ορισμένα αποδίδονται πλαστικά, με χαράξεις ή χρώμα ατομικά χαρακτηριστικά (γηραιές γυναίκες ή με καμπούρα), γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για πορτρέτα ή χαρακτηριστικές μορφές της νεολιθικής κοινωνίας. Το γεγονός επιβεβαιώνεται και από τα λιγοστά ανδρικά ειδώλια.

Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο ανδρικής μορφής, ο λεγόμενος «Στοχαστής» από χονδρό ερυθρωπό πηλό. Η έντονα ιθυφαλλική στάση της μορφής, τα αδρά και εντυπωσιακά πλαστικά χαρακτηριστικά αλλά και το μέγεθός του (περ. 50 εκ. ύψος) καθιστούντο έργο μοναδικό. Κατατάσσεται στην κατηγορία των καθιστών ανδρικών ειδωλίων που θεωρείται πως αποδίδουν την ανδρική μορφή ως παράγοντα γονιμότητας ή ως μορφή λατρείας της γονιμότητας. Προέρχεται από την Καρδίτσα και χρονολογείται στην Τελική Νεολιθική περίοδο (περ.4500-3200π.Χ.).

Η ειδωλοπλαστική της Νεολιθικής εποχής έδωσε, πέρα από τα ανθρωπόμορφα και τα ζώομορφα ειδώλια, πήλινα ομοιώματα σπιτιών, τα οποία παρέχουν ενδεικτικά στοιχεία για την αρχιτεκτονική της εποχής. Δεν πρόκειται για πιστά αντίγραφα σπιτιών, αλλά για αφαιρετικές αποδόσεις του ζωτικού πυρήνα κάθε νεολιθικού οικισμού. Η μαζική εμφάνιση των ομοιωμάτων σπιτιών κατά τη Μέση Νεολιθική, εποχή κατά την οποία παγιώνεται στη Θεσσαλία ο τύπος σπιτιού με λίθινα θεμέλια και πλινθόκτιστους τοίχους (από άψητα πήλινα τούβλα), υποδηλώνει ηθελημένη αναφορά στο νέο τεχνολογικό και συνάμα κοινωνικό γεγονός. Τα ομοιώματα με στέγη είναι κενά στο εσωτερικό τους και φέρουν στενά ορθογώνια ανοίγματα στις τέσσερις πλευρές τους, που υποδηλώνουν πόρτες και παράθυρα. Οι στέγες των ομοιωμάτων είναι ελαφρά δίριχτες με ένα κυκλικό άνοιγμα στο μέσον, το οποίο υπαινίσσεται την ύπαρξη εστίας στο εσωτερικό των σπιτιών.

**Κραννών Θεσσαλίας. Πήλινο ομοίωμα σπιτιού.
Μέση Νεολιθική (περ. 5800-5300 π.Χ.)**

Τα Κοσμήματα

Τα κοσμήματα από πηλό, λίθο, χρυσό ή ασήμι και πιθανότατα και οι σφραγίδες για την κόσμηση του σώματος εκφράζουν τη διάθεση για καλλωπισμό τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και σε εξαιρετικές περιπτώσεις (π.χ. τελετές θρησκευτικού χαρακτήρα, γιορτές για την πλούσια σοδειά). Κατά τις τελευταίες φάσεις της Νεολιθικής η χρήση κοσμημάτων από όστρεο σπονδύλου, καθώς και ασημένιων και χρυσών κοσμημάτων από λίγα μόνο μέλη της νεολιθικής κοινότητας, υποδηλώνει τις νέες κοινωνικές συνθήκες και τη διάθεση για προβολή του ατόμου. Τα κοσμήματα από πολύτιμα υλικά αποτελούν αντικείμενα κοινωνικού γοήτρου.

Χρυσά κτερίσματα (αντικείμενα που συνοδεύουν το νεκρό) σε έναν από τους τάφους της Βάρνας (Νεότερη Νεολιθική Βουλγαρίας, περ.4.000 π.Χ.). Οι τάφοι της Βάρνας προσέφεραν το διασημότερο σύνολο χρυσών αντικειμένων από τη Νεολιθική Ευρώπη, πριν δηλαδή τη συστηματική κατεργασία των μετάλλων κατά την Εποχή του Χαλκού. Πρόκειται βέβαια για μια εξαίρεση κατά την εποχή αυτή.

Η διάθεση για καλλωπισμό του σώματος ώθησε τον άνθρωπο, ήδη από την Ανώτερη Παλαιολιθική, στην κατασκευή κοσμημάτων από οστά, δόντια ζώων και όστρεα. Κατά τη Νεολιθική εποχή σημειώνεται ευρεία χρήση ποικιλόμορφων κοσμημάτων, τα οποία δεν αποτελούν απλά στοιχεία προσωπικού καλλωπισμού αλλά εμπεριέχουν στοιχεία κοινωνικού συμβολισμού.

Σύνολο οστρέων τρυπημένων για χρήση ως περιδέραιο (κολιέ). Προέρχονται από τη Νεολιθική Μακεδονία. Παρότι τα όστρεα καθαυτά δεν έχουν υποστεί ιδιαίτερη καλλιτεχνική επεξεργασία, εντούτοις ως σύνολο αποτελούν μια αισθητική πρόταση, επομένως αποτελούν αντικείμενο τέχνης.

Στον ελληνικό χώρο τα κοσμήματα κατασκευάζονται από την Προκεραμική Νεολιθική, από λίθο, όστρεα, οστά ζώων και σπανιότερα από πηλό (όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή), ενώ κατά τη Νεότερη Νεολιθική και την Τελική Νεολιθική απαντούν, σε πολύ μικρό όμως ποσοστό, σε ασήμι και χρυσό. Η προτίμηση σε υλικά ανθεκτικά στο χρόνο, κυρίως λίθο, δείχνει τη σημασία που προσέδιδε ο νεολιθικός άνθρωπος στα προσωπικά του σύμβολα, που τον συνόδευαν στην καθημερινή αλλά και μετά θάνατον ζωή.

Χρυσό δακτυλιόσχημο περίαπτο με τραπεζιόσχημο στέλεχος και μεγάλο κεντρικό άνοιγμα. Σπήλαιο Θεόπετρας Τρικάλων. Τελική Νεολιθική εποχή (4500-3300 π.Χ.).

Στις πρώτες φάσεις της Νεολιθικής, τα κοσμήματα κατασκευάζονται από άτομα με ιδιαίτερη επιδεξιότητα στην κατεργασία των προαναφερθέντων υλικών, σε χρόνο κενό από άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Από τη Νεότερη Νεολιθική, οπότε αρχίζουν να αναπαράγονται συγκεκριμένοι τύποι (χάντρες, κουμπιά, βραχιόλια, δακτυλιόσχημα περίαπτα), φαίνεται ότι η κοσμηματοτεχνία είναι προγραμματισμένη. Το Διμήνι Θεσσαλίας αποτελεί την εποχή αυτή το σημαντικότερο κέντρο κατασκευής κοσμημάτων από όστρεο σπονδύλου.

Τεμάχια στου οστρέου Σπόνδυλος που χρησιμοποιήθηκαν ως κοσμήματα στο Διμήνι. Νεότερη Νεολιθική (περ. 4800-4500 π.Χ.).

Τα όστρεα που χρησιμοποιούνται ως κοσμήματα στη φυσική τους μορφή και χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία είναι η απλή αχιβάδα, η πεταλίδα, ο κώνος και όστρεα τύπου Dentalium και Cypraea.

Ο σπόνδυλος (Spondylus gaederopus Linne) αποτελεί κατά τη Νεότερη Νεολιθική πολύτιμο όστρεο, από το οποίο κατασκευάζονται βραχιόλια, περιάπτα που όμοιά τους διακινούνται στα Βαλκάνια και στην κεντρική Ευρώπη.

Κοσμήματα από τάφο στη Νεολιθική Δανία (περ.3500 π.Χ.)

Ιδιαίτερη θέση στην κοσμηματοτεχνία της Νεότερης και ιδιαίτερα της Τελικής Νεολιθικής κατέχουν τα ενώτια (σκουλαρίκια), περιδέραια, δακτυλιόσχημα ειδώλια-περίαπτα από ασήμι και χρυσό (Αλεπότρυπα Διρού), τα χρυσά ταινιόσχημα ελάσματα (Αραβησσός Πέλλας, Νάξος). Τα κοσμήματα αυτά, μαζί με τα αντίστοιχα της Βάρνας θεωρούνται τα σημαντικότερα σύνολα στη Νεολιθική Ευρώπη.

Δεξιά: Χρυσά δακτυλιόσχημα περίαπτα από χρυσό έλασμα με μια ή δύο οπές ανάρτησης στο υψηλό συμφυές στέλεχος. Άγνωστη προέλευση (ανήκουν στο νεολιθικό θησαυρό των 53 χρυσών νεολιθικών κοσμημάτων που εντοπίστηκε και κατασχέθηκε από τις διωκτικές αρχές το 1997). Τελική Νεολιθική (περ. 4500-3300 π. Χ.).
Αριστερά: Ασημένια κοσμήματα από τον ίδιο θησαυρό.

Αρχιτεκτονική – Γλυπτική

Η αρχιτεκτονική και η μνημειακή γλυπτική δεν φαίνεται να συλλαμβάνονται ως ξεχωριστές μορφές τέχνης από τον νεολιθικό άνθρωπο, όπως συνέβη με την αγγειογραφία, τη ζωγραφική, τη μικρογλυπτική και την κοσμηματοποιία. Εντούτοις θα μπορούσε κανείς να εντάξει καταχρηστικά κάποιες ιδιόμορφες κατασκευές της εποχής στην κατηγορία της τέχνης υπό μια ευρεία έννοια. Πρόκειται για τις μεγαλιθικές κατασκευές που απαντώνται στην Ευρώπη και την Άπω Ανατολή κυρίως, αλλά και δευτερευόντως στον υπόλοιπο κόσμο.

Μεγάλιθοι από την τοποθεσία Στέννες της Σκωτίας η γη της οποίας φιλοξενεί πολλά μεγαλιθικά μνημεία

Ο πιο διαδεδομένος τύπος μεγαλιθικού μνημείου είναι το ντόλμεν, δωμάτιο ομαδικής ταφής, κατασκευασμένο από μεγάλους λίθους στερεωμένους κάθετα προς το έδαφος και επιστεφόμενους από μία καλυπτήρια οριζόντια πλάκα· εμφανίζεται σε πολυάριθμες ποικιλίες, συχνά αρκετά σύνθετες και επιβλητικές (ντόλμεν με διάδρομο και καλυμμένες στοές).

Το Ντολμέν στο Πουλναμπόρν της Ιρλανδίας. Αυτή η ογκώδης κατασκευή αποτελούσε ταφικό μνημείο και είναι πολύ κοινή στη νεολιθική Ευρώπη, ιδίως στα βρετανικά νησιά και στη Γαλλία (περ. 4.000 π.Χ.)

Εκτός από τα ντόλμεν, άλλα χαρακτηριστικά μεγαλιθικά μνημεία είναι τα μενχίρ, δηλαδή λίθοι τοποθετημένοι όρθιοι (το μοναδικό μέχρι στιγμής στην Ελλάδα έχει βρεθεί κοντά στη Λάρισα). Οι μεγαλιθικές αυτές κατασκευές υπήρξαν κοινό φαινόμενο διάφορων πολιτισμών: του πολιτισμού του Λος Μιλιάρες, της πορτογαλικής ομάδας, του πυρηναιϊκού πολιτισμού, των διάφορων ομάδων του γαλλικού εδάφους και των Βρετανικών νησιών, ενώ διαδόθηκαν επίσης στη Σκανδιναβία και στη βόρεια Γερμανία. Μεταγενέστεροι και αναγόμενοι στην εποχή του ορείχαλκου είναι οι μεγαλιθικοί πολιτισμοί των Βαlearίδων νήσων, της Κορσικής και της Σαρδηνίας. Τα μενχίρ φαίνεται να είχαν κάποια θρησκευτική σημασία για τους νεολιθικούς ανθρώπους. Συχνά σώζονται εγχάρακτα σχέδια πάνω τους, ενώ σε πολλές περιπτώσεις δεν λείπουν οι ταφές γύρω από αυτά

Το 10 μέτρων ύψους μενχίρ Κορλόας στη Βρετάννη της βορειοδυτικής Γαλλίας. Η περιοχή αυτή συγκεντρώνει τα περισσότερα μενχίρ στην Ευρώπη (πάνω από 3 χιλιάδες, τα περισσότερα σε ομάδες)

Τέλος, ξεχωριστή σημασία είχαν τα κρόμλεχ ή χέτζ (στα αγγλικά), μεγάλιθοι που σχηματίζουν κύκλο, και παρατηρούνται κυρίως στη Γαλλία και στην Αγγλία . Χρονολογούνται σε μια ευρεία χρονική περίοδο από το τέλος της Νεολιθικής Εποχής ως την Εποχή του Χαλκού (ως το 1.200 π.Χ.)

Το επιστέγασμα των επιτευγμάτων της μεγαλιθικής αρχιτεκτονικής είναι το μνημείο Στόουνχεντζ της Νότιας Αγγλίας το οποίο χρονολογείται στην τελική του φάση γύρω στο 2.000-1.500 π.Χ. Αποτελείται από ένα μεγάλο κύκλο φτιαγμένο με κάθετους ογκόλιθους οι οποίοι στηρίζουν οριζόντιες δοκούς από ψαμμίτη. Μέσα σ' αυτό τον κύκλο περικλείεται ένας μικρότερος με την ίδια δομή. Ο σκοπός για τον οποίο έγινε αυτή η κατασκευή προβληματίσε έντονα τους αρχαιολόγους, οι οποίοι υποθέτουν ότι μπορεί να αποτελούσε σημαντικό λατρευτικό τόπο (πολλές ταφές έχουν βρεθεί πέριξ του μνημείου) ή να λειτουργούσε ως ένα περίπλοκο αστρονομικό παρατηρητήριο, επειδή ο προσανατολισμός τους σχετίζεται με την ανατολή του ήλιου την πιο μεγάλη ημέρα του καλοκαιριού και με τη δύση τη μικρότερη ημέρα του χειμώνα. Εδώ επίσης γίνονται, για πρώτη φορά στην ιστορία, "οπτικές διορθώσεις", δηλαδή τα υπέρθυρα (οι οριζόντιες πέτρες) κβόνται με μια ελαφριά κλίση προς τα έξω, ώστε, όταν τα κοιτάζει κανείς από το έδαφος, να δείχνουν κατακόρυφα. Για να στερεωθούν αυτά τα υπέρθυρα, είχαν ανοιχτεί τρύπες οι οποίες εφάρμοζαν σε προεξοχές που είχαν οι ορθοστάτες και το τελειώμά τους ήταν απόλυτα ευθυγραμμισμένο.

Τα κείμενα της παρουσίασης βασίζονται κατεξοχήν:

A) Στο συλλογικό έργο: Ελληνική Ιστορία (επιμ. Μ. Σακελλαρίου, Χρ. Μαλτέζου, Αλ. Δεσποτόπουλος), τ.1 (προϊστορικοί και Αρχαϊκοί χρόνοι), εκδ. Εκδοτική Αθηνών και «Η Καθημερινή», Αθήνα 2010, σ.σ. 21-26

B) Στα άρθρα της ιστοσελίδας του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού www.ime.gr/chronos/01
(Εποχή του Λίθου)

Γ) Στο σχολικό βιβλίο Ιστορία της Τέχνης της Γ' Γενικού Λυκείου (Ολ. Ζιρώ, Ελ. Μερτζάνη, Β. Πετρίδου), σ.σ.13-23

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελλάς (συλλογικό έργο), Ιστορία και Πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1998

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (συλλογικό έργο), τ.Α', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972

Παπαθανασόπουλος Γ.Α. (επιμ.), Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα, εκδ. Ίδρυμα Ν.Π. Γουλανδρή-Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα 1996

Treuil R. et al., Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου, μτφρ. Όλγα Πολυχρονοπούλου και Άννα Φιλίππα-Touchais, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996

Τσουντας Χ., Αι Προϊστορικάί Ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου, εκδ. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1908.

Χουρμουζιάδης Γ. (επιμ.), Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.

Θεοχάρης Δ., Νεολιθικός Πολιτισμός - Σύντομη επισκόπηση της Νεολιθικής εποχής στον ελλαδικό χώρο, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2010 (επανεκδοση της πρώτης έκδοσης του 1972)